

Ingenia Hungarica VIII.

ELTE

Eötvös József Collegium

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	9
--------------------------	---

„Filosz” szekció

Nyelv- és irodalomtudomány

FARKAS VERONIKA

Az Új Regény örökségének vonásai és a francia irodalom egy új korszakának jelei François Bon <i>Paysage fer</i> (2000) és Daewoo (2004) című műveiben	15
---	----

GIOVANNINI MÁTÉ

A barátság szociáletikai jelentőségének megnyilvánulása görög-latin auktorok műveiben	25
---	----

KMETTY KLAUDIA

Szellem és szükségszerűség – a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikájában felkínált kultúramodell	45
--	----

MARTON ANDREA

Megszólalni románul. A nyelvi szorongás megélése és túlélése	63
--	----

Társadalomtudomány

CSABAI ORSOLYA

Munkahelyi stressz az egészségügyi dolgozók körében	85
---	----

CSIGÓ ÁBEL

Milyen az ideális sváb? A magyarországi németiség reprezentációja a kisebbségi sajtóban Koch Valéria <i>Neue Zeitung</i> -ba írott cikkei alapján	105
---	-----

PAPP EDINA

A társfüggőség és az én-differenciáció kapcsolata	133
---	-----

Történelemtudomány

ÁJBEN KATALIN

Az orosz etnikum helyzete Grúziában a Szovjetunió felbomlása után
(1991-2008) 147

GÓCZON TAMÁS

Kiszolgáltatás (deditio) a római köztársaság történetében 157

KOVÁCS ISTVÁN

II. Ióannés Komnénos uralkodása 179

„Dögész” szekció*Természettudomány*

KOMÁROMI ANNA

A vashiányt jellemző paraméterek változása a szívelégtelen betegek
hosszú-távú követése során 191

PISTA PATRIK

A Mersenne-prím probléma. A prímszámeloszlással kapcsolatos új
megfigyelések 227

A szerzők és szerkesztők 245

Kmetty Klaudia

Szellem és szükségszerűség – a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikájában felkínált kultúramodell

„A teljes felfoghatatlan eseménnyé lett, átéljük, de nem érthetjük meg; ki fogjuk állni és meg fog történni velünk, mint egy sötét álom, amelynek sötét-ségén azonban isteni fény nyilall át, isteni fuvallat lengi át, érezhetőbben, mint a sivár, pangó években, amelyeket korábban kellett elviselnünk.”¹ Hugo von Hoffmannsthalnak az első világháború kapcsán tett első megnyilvánulásában már megjelenik az az értékfelfogás, amely a költő egész világháborús tevékenységét meghatározta. Hoffmannsthal háborús publicisztikája individuális és közösségi célkitűzéseket közvetít az Osztrák-Magyar Monarchia és egész Európa társadalma számára, amelyek a költő kultúrafelfogását tükrözik. Ez a kultúrafelfogás magába foglalja a modernség közösségstruktúrájának megváltozott társadalmi és kulturális folyamataira való érzékeny reflexiót és egyidejűleg ennek a cselekvési mechanizmusnak a meghaladására tett ajánlatot. Ezzel szemben a Hoffmannsthal-recepciótörténet a költő esztétikai magatartását emeli ki, mint az életművet alapvetően strukturáló elvet. A művészi individuum egyszerűsége és a távolságtartás, mint művészi magatartás máig determinálják a költőről és műveiről alkotott képet. Ennek következtében Hoffmannsthal háborús publicisztikájának csak marginális szerep jut az életműben, minthogy a vizsgált szövegek a kor társadalmi, aktuálpolitikai eseményeit tematizálják és interpretálják.

Vahidin Preljevič szerint a Hoffmannsthal-életmű „esztétikai fázisa” olyan rövid ideig tartott, „hogya aligha lehet fázisról beszélni”. Továbbá kiemeli a költő intenzív érdeklődését a politikai események egzisztenciális következményei iránt, amely az első világháború során a háborús publicisztikájában kulminált. Preljevič emellett rámutat egy hiányosságra a Hoffmannsthal-életmű

¹ *Hugo von Hoffmannsthal: Reden und Aufsätze II. 1914–1924.* Hrsg. Bernd Schoeller. Frankfurt am Main. 1979. 347.

kutatásában, mégpedig a kultúrafogalom dinamikus jellegének alaposabb leírása és a háborús publicisztika kultúrpolitikai dimenziójának feltárása kapcsán.² Jelen munka erre a megállapításra támaszkodva megkísérli feltárni a Hugo von Hoffmannsthal háborús publicisztikája mögött kirajzolódó kultúramodellt.

Hoffmannsthal a világháborút az 1789–1914 közötti történelmi korszak zárókövének tekintette,³ amely egyúttal a kultúra újrafunkcionalizálásának lehetőségét jelentette számára. Az újrafunkcionalizálás igénye reflektált a modern kor társadalmi és ökonomiai változásai következtében elavult egyéni létstratégiákra⁴ a konzervatív filozófia értelmében, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia megrendült nagyhatalmi pozíciójára a 19. század végén.⁵

A következőkben Hoffmannsthal politika-, állam- és történelemfogalmának meghatározásával jellemzem a költő kultúrakritikáját, illetve az arra irányuló törekvéseit, hogy felmutassa a kultúra lehetséges új funkcióit.

A tanulmány interdiszciplináris megközelítést alkalmaz. A történelmi kontextus, amelyben Hoffmannsthal vizsgált szövegei keletkeztek, a hadtörténeti események, amelyekre ezek reflektálnak, és a költő által választott történelmi párhuzamok, amelyek ezen események értelmezését meghatározzák, szükségessé teszik egy hadtörténeti és történelemelméleti szempontrendszer bevonását. Emellett a költő kultúramodelljének filozófiai alapvetéseivel kapcsolatban tárgyalom a konzervatív filozófia alapvető téziseit. A dolgozat emellett reflektál a Habsburg Birodalom érvényes kulturális emlékezetstruktúráira, valamint a kollektív emlékezetalkítás új lehetőségeire, amelyeket Hoffmannsthal a publicisztikai szövegeiben ajánl fel.

A vizsgált korpusz 34 publicisztikai szöveget foglal magába az irodalom, színház, történelem és politika témaköréből, valamint alkalmi beszédek vázlatait, amelyek 1914 és 1918 között keletkeztek és legnagyobbbrészt a bécsi *Neue Freie Presse* című napilapban jelentek meg. Hoffmannsthal egyes megnyilatkozásai, legfőként a beszédei azonban nemzetközileg is ismertnek számítottak. A költő kultúramodelljének elemei a legtisztábban a politikai és történelmi témájú szövegekben mutatkoznak meg, a művészettel foglalkozó szövegek ugyanakkor árnyalják a szerzőnek a kultúra funkcióiról alkotott koncepcióját.

² Vahidin Preljevič: „Dinge, die von heute sind”. Ästhetizismus-Kritik als Ort des Politischen bei Hugo von Hoffmannsthal. In: *Gedichte und Geschichte. Zur poetischen und politischen Rede in Österreich*. Hrsg.: Arnulf Knafl. Bécs 2011. 11., 12., 19.

³ Vö. Hoffmannsthal, v. H.: *Reden und Aufsätze* i. m. 418.

⁴ Vö. Hermann Rudolph: *Kulturkritik und konservative Revolution*. Tübingen. 1971. 23–24.

⁵ Vö. Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge–London. 2016. 270.

1. Az első világháború nemzetközi diskurzusának lehetséges vonatkozási pontjai

A nyilvános diskurzusok, amelyekbe Hoffmannsthal a világháború során bekapcsolódott, közvetett és közvetlen módon is érintették az Osztrák–Magyar Monarchiát. Hogy az ellenfelek vádjait és ítéleteit megértsük, meg kell vizsgálnunk a háború kultúrájának jellemzőit. Clausewitz híres tételével szemben, miszerint „a háború a politika folytatása, csak más eszközökkel,”⁶ John Keegan a háborút kulturális tevékenységként határozza meg.⁷ A hadviselés változásával párhuzamosan alakult át az évszázadok alatt a társadalom és a vezető rétegek háborúhoz való hozzáállása ideológiai, stratégiai és taktikai szempontból.⁸ Az első világháború esetében millióan veszítették el „civil” életformájukat és mindenfajta átmenet nélkül estek áldozatul az erőszaknak. Mindezzel szoros összefüggésben áll a háborús morál változása;⁹ ezen új erőszaktapasztalat következményei meghatározták a világháború diskurzusát.

A háborús diskurzusban elhangzó legfőbb vádpont kétségkívül a barbarizmus volt. Az első hírek, amelyek a harcban álló felek egymásról alkotott képét meghatározták, két forrásból származtak: egyrészt a megszállt területekről menekülők elbeszéléseiből, másrészt a sajtóból. Ezeken a csatornákon keresztül nem volt lehetőség objektív tényeket kapni az ellenséges hadsereg kegyetlenkedéseiről,¹⁰ az objektivitásnak ezen hiánya pedig megjelent a háború nemzetközi diskurzusában is.

A francia és brit értelmiség összekapcsolta a katonai pángermanizmust a német nép egészével, illetve a német szellemi, politikai és katonai elittel. A „német kultúrát” ilyenformán „szervezett barbarizmusként” proklamálták, amely a civilizáció formájában jelentősen meg tudott erősödni. Az így értelmezett német kultúrát nemcsak a háborús szándék, hanem a német hadsereg magatartása miatt is bűnösnek nyilvánították.¹¹ Ezzel szemben a német értelmiség a gyarmatokról származó katonák bevetése miatt elevenítette fel a barbarizmus vádját a franciákkal és a britekkel szemben. Következésképpen a szemben álló hatalmak megfogalmazták „civilizatorikus missziójukat” az ellenséggel

⁶ Carl Clausewitz: Erstes Buch: Über die Natur des Krieges. In: Vom Kriege. (<https://www.clausewitz.com/readings/VomKriege1832/Book1.htm>, letöltés 2023. jan. 22.)

⁷ John Keegan definíciója, vö. Stéphane Audoin-Rouzeau – Annette Becker: 1914–1918. Az újraírt háború. Bp. 2006. 23.

⁸ Vö. uo. 33.

⁹ Vö. uo. 36.

¹⁰ Vö. uo. 36., 38.

¹¹ Vö. uo. 118.

szemben, amit később a hadviselés legitimációjaként használtak fel. Mindezzel összefüggésben az antanthatalmak mobilizált értelmisége egy, az egységes európai kultúráról leválasztott, partikuláris német kultúráról beszélt, amelynek tagadták egész Európára kiterjedő hatásait és eredményeit.¹²

Az Osztrák-Magyar Monarchiát közvetlenül érintő diskurzus az utolsó békeévek parlamenti válságainak növekvő jelentőségére alapozta érveit. A nagyhatalmak értelmezése szerint a Monarchia nemzetiségi konfliktusai bizonyították, hogy a gyenge, regresszív államstruktúra már csak látszólag volt nagyhatalom. A történettudomány jelenlegi állása szerint azonban az államszervezet sokkal kevésbé volt regresszív, mint amilyennek a kortársak értékelték. Christopher Clark szerint a különböző politikai konfliktusok kölcsönösen kioltották egymást a Monarchiában. A politikai csoportosulások, mint a liberálisok, a vallásos konzervatívok vagy a szocialisták feloldották a nacionalizmus erejét, minthogy a politikai elköteleződés a legtöbb esetben nem esett egybe a nemzetiségi hovatartozással. Közvetlenül a háború előtt a Monarchia mutatta a legdinamikusabb gazdasági fejlődést Európában, és a legtöbb kisebbségi aktivista elismerte a dualista államstruktúra jelentőségét a kollektív biztonságuk tekintetében.¹³ A nagyhatalmak szemszögéből azonban redukálta a Monarchia súlyát annak ambivalens kapcsolata a szövetséges Német Császársággal. Németország a szövetségese érdekeinek ellenében cselekedett a Balkán-háborúk során, ami közvetlenül a világháború előtt a Monarchia izolált helyzetére világított rá.¹⁴

Hoffmannsthal világháborús megnyilatkozásai a fent tárgyalt diskurzusokkal összefüggésben érthetők meg. A nemzetközi állásfoglalások tekintetében igyekezett új pozíciókat felkínálni a diskurzusok résztvevőinek. Három célkitűzés különíthető el a publicisztikai írásaiban, amelyek koncentrikus körökként egyre nagyobb kultúrközösségeket tesznek reflexió tárgyává.

A legszűkebb kultúrközösség, amellyel Hoffmannsthal behatóan foglalkozott, a Monarchia társadalma volt. A Habsburg Birodalmat közvetlenül érintő nemzetközi diskurzushoz kapcsolódva legitimáló érveket kívánt felmutatni, amelyekkel a birodalom nagyhatalmi pozíciója bizonyítható lehetett volna. Annak érdekében, hogy ezeket az érveket jobban átlássuk, meg kell határoznunk Hoffmannsthal politika-, állam- és háborúfogalmát, illetve fel kell tárunk az érvelés poétikai-retorikai eszköztárát.

¹² Vö. uo. 119–120.

¹³ Vö. *Christopher Clark: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Bp. 2015. 84, 85, 87.

¹⁴ Vö. uo. 298.

Hoffmannsthalnak a teljes német kultúrközösséget érintő törekvéseit a költő kultúráról alkotott elképzeléseit tükröző szövegek reprezentálják a legtisztábban. Ezen elképzelés mélyebb interpretációja érdekében meg kell állapítanunk, milyen kultúrafogalommal élt Hoffmannsthal, milyen funkciókat tulajdonított a kultúrának, illetve milyen módon töltött be a Habsburg Birodalom példaértékű szerepet ebben a koncepcióban.

A legtagabb kultúrközösség, amelyre Hoffmannsthal hatást kívánt gyakorolni a kultúramodelljével, a teljes európai társadalom volt. A konzervatív filozófia nyomán a költő a külső világ érzékelésének új stratégiáit és a nemzeti múlttal való új kapcsolódási lehetőségeket hirdette. A múlt érzékelésével kapcsolatban itt kell majd bővebben kifejtenuk Hoffmannsthal történelemről alkotott elképzelését is. A költő ezen ajánlatait a konzervatív filozófia alapvető tézisei, illetve Hoffmannsthal háború előtti kultúrákritikájának érvei segítségével értelmezem.

2. Az Osztrák-Magyar Monarchia legitimálása mint nagyhatalom – az érvelés alapfogalmai

Barbara Beßlich szerint Hoffmannsthal Európa iránti elköteleződése az első világháború kitörésével kezdődött. „Mindketten, Bahr és Hoffmannsthal is publicistaként támogatták a háborút és igyekeztek azt intellektuális érvekkel legitimálni.”¹⁵ Ugyanakkor a helyzet ennél komplexebbnek tűnik. Ebben a fejezetben azt kívánom bebizonyítani, hogy a legitimáció gesztusa Hoffmannsthal háborús publicisztikájában mindenekelőtt a Monarchia nagyhatalmi státuszát tematizáló diskurzushoz kapcsolódott.¹⁶

Természetesen felismerhető a költő zurnalisztikai szövegeiben az igény, hogy magát a háborút is pozitív oldaláról mutassa meg. Ez a gesztus összefügg a háború korabeli megítélésével, amely szerint a háború transzgresszív karaktere képes kimozdítani a társadalmak állandósult rendjét.¹⁷ Az 1915-ből származó *Aufbauen, nicht einreißen* (Építeni, nem rombolni) című szövegben jól megragadható ez a jelenség:

¹⁵ Barbara Beßlich: Europa als Ersatz. (Mittel-)Europa-Konzepte als Lösung für Vielvölkerstaatsprobleme (Hermann Bahr) und Compensation für Altösterreichsverluste (Hugo von Hoffmannsthal)? In: Das Junge Wien im Alter. Spätwerke (neben) der Moderne (1905–1938). Hrsg.: Barbara Beßlich. Bécs 2021. 139.

¹⁶ Az egész európai kultúrközösséget érintő krízisekkel és Hoffmannsthal ezek kapcsán felkínált megoldási stratégiáival a 4. fejezetben foglalkozom részletesen.

¹⁷ Vö. André Reichart: Das Schweigen der Gewalt. Ästhetisierte Gewalt in der Prosa Jung-Wiener Autoren um 1900. Bielefeld 2022. 139.

„Ki kell mondanunk, amit az alkotó szellemtől várunk, amely egy szerencsésen kiállott háború vihara után megtölti majd a levegőt: ez nem más, mint a tiszteletet érdemlő fennálló józan és merész megtartása éppúgy, mint az új nemes és méltó megformálása.”¹⁸

Emellett a háború lehetőséget kínált Hoffmannsthal számára, hogy egyesítő törekvéseit, amelyek a háború előtt kudarcba fulladtak, más, vélhetően gyümölcsözőbb alapokra helyezze.¹⁹ Marco Rispoli Hoffmannsthal egyik kiadói projektjét, a *Deutsche Erzähler* sorozatot említi példaként, amely néhány évvel a háború kitörése előtt nem váltott ki érdeklődést az Insel-Verlag-nál. 1914-ben Hoffmannsthal kifejezte aziránti reményét, hogy „a történelmi események nem engednek többé teret a különféle reakcióknak”, ahogyan Rispoli parafrázálta a költőt.²⁰ Tehát már néhány évvel a háború kitörése előtt láthatóak a költő törekvései, hogy egy egységes nyilvánosságot hozzon létre a Monarchia számára. Ennek az állapotnak az elérése a történelmi eseményeket kihasználva az előfeltétele annak, hogy a birodalmat egy kulturálisan egységes közösségként lehessen felmutatni a nemzetközi diskurzusban.

A fent vázolt érvelésben egy paradoxon mutatkozik: a háború anyagi és egzisztenciális értelemben fenyegető karaktere egyszerre rendelkezik regeneratív, értéktelített jegyekkel Hoffmannsthal háborús publicisztikájában. Ennek alapján különbséget kell tennünk aközött, milyen értelemben jelent a háború fenyegetést, illetve előremozdulási lehetőséget a szövegekben.

Hogy milyen értelemben jelentettek a történelmi események lehetőséget egy tudatos közösségi érzület megteremtésére a Monarchiában, már fentebb kifejtettük. A háború fenyegető mozzanata azonban kapcsolatban áll a Dunai Monarchia megrendült nagyhatalmi státuszával az internacionális diskurzusban. A háború tisztán egzisztenciálisan fenyegette azt a hagyományos „termelési és működési teret,”²¹ amelynek történeti-kulturális egységét Hoffmannsthal tudatosítani kívánta.

Egy ilyenfajta egységképzet közvetítéséhez Hoffmannsthal nem operálhatott politikai állításokkal. Az 1917-es *Preuße und Österreicher* (*Poroszok és osztrákok*) című töredékben Ausztria szociális struktúráját „politikailag széttartónak”

¹⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 385.

¹⁹ Vö. Marco Rispoli: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens. Zur essayistischen Prosa. Göttingen 2021. 260–261.

²⁰ Vö. uo. 265.

²¹ Vö. „The Long Shots of Sarajevo” 1914. Ereignis – Narrativ – Gedächtnis. Hrsg. Vahidin Preljevič – Clemens Ruthner, Clemens. Tübingen 2016. 352.

írja le, „típusokban gazdag” nemességgel, „különálló sokaságként” felfogott néppel, mindezt „korlátlan individualizmus” és „heterogén háttérű hivatalnoki kar” jellemzi, amelynek „semmilyen megkövetelt gondolkodásmódja és érzelmi állásfoglalása nincs”, a rendek azonban „a kultúrában gyökeredznek.”²²

Produktív érvnek mutatkozott az osztrákok és a birodalmi németek közötti bináris oppozíció megalkotása, akiknek a társadalmi struktúrája alapvetően más képet mutatott, és ezzel egyetemben egy „szellemi ausztriacizmus” hirdetése, amelynek birodalomkonstruáló ereje a „morális energia.”²³ Ezek az államelmélet fogalomtárából átvett meghatározások a konzervatív nemzetállamfelfogást használják fel. Hoffmannsthal olvasmányai közé tartoztak Friedrich Meinecke munkái, aki a konzervatív nemzetállamfelfogás alapelvét a kultúrnemzetek politikai egybentartásáról való lemondásban látta, minthogy ezek a kulturális terek több, különböző módon működő politikai egységet foglalnak egybe. Minthogy ez az államfelfogás a kora romantikára volt jellemző,²⁴ megállapítható, hogy Hoffmannsthal szükségszerű visszanyúlása egy nacionalizmus előtti államfogalomhoz már anakronisztikus elemeket tartalmaz. Az anakronizmus a szövegek alapvető poétikai eszközeként tehát a kultúramodell struktúrájában is fellelhető. Ez a visszanyúló gesztus figyelhető meg akkor is, amikor a Habsburg Birodalom történeti-kulturális örökségére hivatkozik, amelyet ő a Német-római Birodalomban látott,²⁵ s melynek államalkotó alapelve ugyancsak egy politikailag széttartó terület fölé rendelt kulturális egység volt.

Meg kell említenünk, hogyan viszonyult Hoffmannsthal a politikához. Az 1915-ből származó *Grillparzers politisches Vermächtnis* (*Grillparzer politikai hagyatéka*) című szövegben jól megragadható a költő politikafogalma:

„A politika antropológia, az érintkezés művészete egy magasabb szinten. Egy irracionális elem játszik itt közre, mint az egyénnel való érintkezés során: aki a rejtett erőket meg tudja szólítani, annak engedelmeskednek. Így nyilatkozik meg a nagyformátumú politikus. A költőnek elég az is, ha a hatalmakat sejtí és csalhatatlan érzékkel rájuk mutat.”²⁶

²² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 459.

²³ Vö. uo. 21., 23.

²⁴ Vö. Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 270.

²⁵ Vö. Österreich im Spiegel seiner Dichtung, Worte zum Gedächtnis des Prinzen Eugen, Die Bejahung Österreichs, Aufbauen, nicht einreißen, Wir Österreicher und Deutschland. In: Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m.

²⁶ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 406–407.

Preljevič szerint a költészet és a politika közötti párhuzam abban áll, hogy mindkét praxis „a valóság mélystruktúráiba bocsátkozik.”²⁷ Hoffmannsthal a kultúra keletkezését „a szépség tudatosodásaként” írja le „a gyakorlatiaságban, mint a hatalmi viszonyok által konstruktív módon előállt entitás át-szellemítése.”²⁸ Grillparzer példáján keresztül jól látható, hogy Hoffmannsthal fogalomhasználatában a politika az egyik produktív energiát képviseli a szociális térben, amely képes felépíteni a kultúrát.

Jürgen Link koncepciója alapján ebben a szociális térben politika és irodalom interdiszkurzív szerepet játszanak. Az irodalom rendelkezik egyfajta politikai értékkel, melynek jelentősége a közvetítésben áll a „szellemi” vagy általános és a konkrét „társadalmi” között. Ennek a kölcsönhatásnak a következtében áll elő egy egymást magában foglaló politika- és irodalomfelfogás, amelynek feladata a Monarchia szellemi cselekvésterének rögzítése lenne.²⁹ Ilyen módon szolgáltatnak a különböző irodalmi és politikai érvek bizonyítékokat, amelyekkel egy plurinacionális államstruktúra legitimálható lehet.

3. Ausztria mint az autentikus német kultúra őrzője – Hoffmannsthal kultúrafelfogása

A politikai és irodalmi gyakorlatnak a kultúra előállításában játszott szerepe után Hoffmannsthal kultúrafogalmát kell tárgyalnunk. A fent idézett szöveghelyekből kiolvasható, hogy a kultúra alatt „a szociális energiák állandó cserélődésének és cirkulációjának folyamatát” értette.³⁰ Egy ilyen típusú meghatározásra jól alkalmazható Csáky Moritz meghatározása, mely szerint a kultúra egyfajta szemioszféra. Csáky egy „cselekvésorientált kultúrafogalomról” beszél és Stephen Greenblatt megállapításaira hivatkozik, miszerint a kultúra mint „alkudozások meghatározott hálózata anyagi javak, elképzelések és [...] emberek felett” definiálható.³¹ Ez a dinamikus folyamat egyszerre működik a társadalmi struktúra valamennyi területén belül, különböző interdiszkurzív gyakorlatok segítségével, illetve diakrón módon a különböző történelmi korszakok között. A *Worte zum Gedächtnis des Prinzen Eugen* (Szavak Jenő herceg emlékezetéhez) című 1914-es esszében Savoyai Jenő alakján keresztül

²⁷ Preljevič, V.: „Dinge, die von heute sind” i. m. 16.

²⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 408.

²⁹ Vö. Preljevič, V.: „Dinge, die von heute sind” i. m. 18., 20.

³⁰ Uo. 17.

³¹ Moritz Csáky: Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region. Bács-Köln-Weimar 2019. 56–57.

mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban, hogyan képzelte el a költő a múlt és jelen összeolvadását:

„Közte [Jenő herceg – K.K.] és köztünk persze egy negyed évezred húzódik; de mit nekünk ez a látszat? Az anyag éppen úgy, mint az éppen elmúlt pillanat, visszahozhatatlanul elvész, dohos birodalmához sok szellemtelen intézkedést kell hozzászámítanunk, amelyek még évtizedekkel, még néhány évvel ezelőtt élők voltak: a szellem nem ismer mást, csak a jelent. Szellemissége alapján Jenő herceg közöttünk él, cselekedetei megújulnak nemzedékünk mostani háborús tetteiben, és múlhatatlan eszméi az egyedüli politikai orvossága egy bizonytalan, jövővel terhes jelenben.”³²

A szövegek komplex időkezelését a 4. fejezetben tárgyalom Hoffmannsthal történelemfogalmának meghatározása kapcsán. Itt mindenekelőtt az egyszerre szinkrón és diakrón módon működő kultúra egyik szimbólumára kívánok rámutatni, amely különböző kontextusokban bukkan elő a szövegekben. Ezt a szimbolikus szerepet a hadsereg tölti be, amely intézményes keretei közt egyszerre képes megteremteni az etnikai egységet és a történelmi kontinuitást. Jenő herceg seregének példáján keresztül mindkét jelenség jól körülhatárolható: „Itt katonák pusztá tömegéből hadsereg vált, a leginkább háborúhoz szokott, a legyőzhetetlen, amely Jenő herceg napjai óta a kétfejű sas alatt küzd.”³³

Jenő herceg és Mária Terézia történelmi alakjának felelevenítésével a Német-római Birodalom évszázados fennállását idézi meg Hoffmannsthal. Ennek a mozzanatnak kulcsszerepe van a költő háborúról szóló gondolataiban, úgy vélte, az osztrák és a német kultúra a Német-római Birodalom eszméjében érintkezik egymással. A nemzetek feletti Habsburg Birodalomban az 1806-ban széthullott birodalom legitim utódállamát látta. Egyszersmind Ausztria konzerváló szerepét hirdette az eredeti német szellemisség megőrzésében.³⁴

Ezzel szemben a két birodalom közti politikai és diplomáciai kapcsolatok aránytalanok voltak. Bécs szerényebb katonai sikereket tudott felmutatni Szerbiában, mint ahogyan azt Berlinben elvárták volna.³⁵ Túl a birodalmi németek lekicsinylő magatartásán a hadviselés terén, adódott egy sokkal inkább egzisztenciális kérdés a Monarchia oldaláról, amit Hoffmannsthal a következő

³² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 376.

³³ Uo. 423.

³⁴ Vö. Wolfgang Nehring: Preuße und Österreicher. Wie ‚schwierig‘ ist das ‚Schema‘ Hugo von Hoffmannsthals? *Studia Austriaca* 18. (2010) 9–18. 14.

³⁵ Vö. uo.

módon fogalmazott meg egy levelében: „[...] nem vagyunk más, csak egy óriási, mérhetetlen súlyú német gyarmat Európa közepén.”³⁶

Hogy erre a problémás kérdésre választ tudjon adni, Hoffmannsthal egyrészről igyekezett igazolni az osztrák katonai erőfeszítéseket.³⁷ Ez a törekvés figyelhető meg például az 1915-ös *Geist der Karphaten* (*A Kárpátok szellemsége*) című szövegben, amely az 1914 szeptemberétől 1915 májusáig húzódó kárpátoki hadjárat eseményeit és erőfeszítéseit tematizálja:

„Hét hónap, kétszáz nap és éjjel – és a kimondhatatlan kitartás, a hősiesség előrenyomulása és a hősiesség visszavonulása, azok a győzelmes összecsapások a hátrálás során, annak a belső fölénynek a megtartása a látszólagos alulmaradásban.”³⁸

Másrészről a költő megalkotta bináris sémáját az osztrák és „porosz” nemzeti karakterekről,³⁹ hogy így módon fel tudja mutatni az osztrák kultúra különleges szerepét és jelentőségét Közép-Európában. Wolfgang Nehring felteszi a kérdést, miért választotta a költő a „porosz” megjelölést, amellyel Ausztria történelmi konkurensét idézi meg.⁴⁰ Ilyen módon ugyanis két államkoncepció válik mérlegelhetővé a két birodalom elnevezése mögött. Hoffmannsthal a „porosz”-megjelöléssel felidézi a német nacionalizmus eredetét, amely a napóleoni háborúk alatt megalapozta a német-osztrák rivalizálást. Németország ebben a kontextusban egy dinamikus állameszmét képvisel, amelyen belül az állam teljes mértékben azonosul a benne élő néppel. Ezzel szemben Ausztria egy „dinamikus víziót” képvisel, „amely egy történelmi eredetű, plurikulturális, polietnikus, multinacionális egység eszméjére épít, amely egy uralkodóház legitimitásával és a geopolitikai szolidaritás hálózatával tartható össze.”⁴¹

A Német-római Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia között konstruált folytonosság alapján Hoffmannsthal fel tudott mutatni olyan attribútumokat, amelyekkel bizonyíthatta az utódállam alkalmasságát a történelmi szerepének vállalására. A *Preuße und Österreicher* (*Poroszok és osztrákok*) című

³⁶ Primus-Heinz Kucher: Hugo von Hoffmannsthal's Kriegsziel-Notizen im Kontext deutscher und österreichischer Südosteuropa-Konzepte im Ersten Weltkrieg. *Zagraber Germanistische Beiträge* 25. (2016) 29–44. 32.

³⁷ Vö. Nehring, W.: *Preuße und Österreicher* i. m. 14.

³⁸ Hoffmannsthal, v. H.: *Reden und Aufsätze* i. m. 414.

³⁹ Vö. uo. 459–461.

⁴⁰ Vö. Nehring, W.: *Preuße und Österreicher* i. m. 13.

⁴¹ Jacques Le Rider: Hugo von Hoffmannsthal. *Historismus und Moderne in der Literatur der Jahrhundertwende*. Bécs–Köln–Weimar 1995. 235.

töredékben pozitív konnotációval jelennek meg egy multikulturális, többnemzetiségű állam jellemzői. Hoffmannsthal szerint Poroszország egy „megalkotott felépítmény,” ezzel szemben Ausztria természetes „történelmi szövedék”. A társadalmi struktúra tekintetében a poroszok a „rátermettség” és az „erény” jellemvonásaival bírnak, míg az osztrákokat „hazaszeretet”, „istenfélés”, „emberség” jellemzi. A porosz individuum nem rendelkezik történelmi érzékkel, az osztrák egyén azonban „történelmi beleérző-képességet” tud felmutatni.⁴²

A séma nehezen nevezhető ideológiamentesnek, minthogy a hozzárendelt tulajdonságok mögött egyfajta feladatmeghatározás rajzolódik ki. A *Wir Österreicher und Deutschland* (Mi, osztrákok és Németország) című 1915-ös esszében lelhető fel a legtisztábban ez a feladatmeghatározás:

„Ausztria úgy tűnik fel, mint a régi német birodalom egy része, ahol a német történelem minden ereje élőként és hathatósan van jelen, a németek számára ebből ez következik: Ausztria nem egyszerűen fennáll, hanem egy megvalósítatlan feladat. [...] Ausztria az a különleges feladat, amelyet a német szellemnek tűztek ki Európában. [...] Ausztriát újra és újra el kell ismerni mint a német feladatot Európában.”⁴³

Ausztria mint államszervezet minden kulturális teljesítmény mentsváraként⁴⁴ jelenik meg, amely képes fenntartani a történelmi folytonosságot az egységes német kultúra és a német kultúrkör korabeli kulturális állapota között. Európai perspektívából szemlélve a szerepe pedig abban áll, hogy a történelem során megmérettetett állameszmét kínáljon fel Európának.

A fent megfogalmazottakkal összefüggésben meg kell határoznunk Hoffmannsthal nemzetfogalmát. 1916-ban tartott *Österreich im Spiegel seiner Dichtung* (Ausztria a költészete tükrében) című beszédében az „érzelmek dualizmusát” ajánlja a porosz-osztrák antagonizmus feloldási lehetőségeként:

„Az érzelmek dualizmusa: meg kell tudnunk őrizni az Ausztriához való tartozásunkat, a németiség egészéhez való kulturális tartozásunkat abban a rémisztő és kritikus kulturális és politikai helyzetben, amelyben találtuk magunkat.”⁴⁵

Hoffmannsthal nemzetfogalma szerint nem a közös nyelv hordozza az összekötő funkciót a nemzetalkotás tekintetében,⁴⁶ hanem a kultúrának jut ez a szerep.

⁴² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 459–460.

⁴³ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 393–394.

⁴⁴ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 99.

⁴⁵ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 22.

⁴⁶ Vö. Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 270.

Ennek megfelelően nemzetfogalma egy többnemzetiségű birodalomeszméhez kötődik. Marco Rispoli szerint Hoffmannsthal Friedrich Meinecke konzervatív nemzetállam-eszméjét használta fel. Ez a koncepció megkísérli összekötni a hagyományos dinasztikus állameszmét a nemzetállam alakításának igényével. Ugyanakkor lemond a „kultúrnemzet politikai összefogásáról,” egy kultúrterületen belül „sokféle kisebb-nagyobb politikai alakulat” fejlődésének enged teret.⁴⁷

Hoffmannsthal kultúra- és nemzetfelfogása Közép-Európa fogalmánál metszi egymást, ezért szükségesnek látom egy elméleti kitekintés közbeiktatását. „Közép-Európa” fogalma Friedrich Neumann 1915-ben megjelent *Mitteleuropa* című értekezése óta egyértelmű politikai konnotációval bír.⁴⁸ Neumann munkája jelentős hatást gyakorolt Hoffmannsthal gondolkodásmódjára az első világháború alatt és meghatározta a Közép-Európáról alkotott fogalmát is.⁴⁹ Neumann a megnevezést a német politikai, ideológiai és kultúrimperalista célkitűzések hirdetésére használta fel, ezért Csáky Moritz az ideológiamentes „Zentraleuropa” kifejezést ajánlja.⁵⁰ Ugyanezt a területet Pieter M. Judson történeti-politikai perspektívából szemlélve „Habsburg-Central-Europe”-ként határozza meg.⁵¹

Peter Zajac Közép-Európát „heterogén tér”-nek nevezi,⁵² amelynek tulajdonságai szoros összefüggésben állnak a Hoffmannsthaltól korábban idézett szöveghelyekkel. Zajac szerint Közép-Európa területére „kettős meghatározottság jellemző, idő és tér oszcillációja, amit az idő tériesüléseként és a tér időszerűvé válásaként lehet meghatározni.”⁵³ Ilyen adottságok mellett lép fel az „interferencia” jelensége, amely ebben az esetben „időbeli és térbeli egybeeséseket, megegyezéseket” jelöl.⁵⁴ Az interferencialitás jellegzetességei Hoffmannsthal megnyilatkozásaiban is érvényesülnek. A költő elképzelése jelen és múlt összeolvadásáról vagy a térbeli egybeesés Jenő herceg hadjáratai és az első világháború frontjai között mind interferenciális érzékelésformákat mutatnak fel.

⁴⁷ Rispoli idézi Meineckét, *Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens* i. m. 270.

⁴⁸ Vö. Csáky, M.: *Das Gedächtnis Zentraleuropas* i. m. 29.

⁴⁹ Vö. *Le Rider, J.: Hugo von Hoffmannsthal* i. m. 231.

⁵⁰ Vö. Csáky, M.: *Das Gedächtnis Zentraleuropas* i. m. 29.

⁵¹ Vö. uo. 38.

⁵² *Peter Zajac: Interferenzialität als mitteleuropäisches Raumparadigma. In: Kommunikation – Gedächtnis – Raum. Kulturwissenschaften nach dem ‚Spatial Turn.’ Hrsg.: Moritz Csáky–Christoph Leitgeb. Bielefeld 2009. 136.*

⁵³ Uo. 138.

⁵⁴ Uo. 142.

A Hoffmannsthal kultúrafogalmához való közelítéseket lezárandó, egy példát kívánok bemutatni a kulturális viselkedésmódokra egy heterogén térségen belül. Hoffmannsthal *Unsere Militärverwaltung in Polen* (Katonai közigazgatásunk Lengyelországban) című 1915-ös tudósítása igyekezett az osztrák hadsereg kolonizáló stratégiáját az elfoglalt Kongresszusi Lengyelországban „nagyívű kulturális tevékenységként”⁵⁵ legitimálni:

„A német az egészből alkot; átgondolt előkészületek után aratja le a munkája gyümölcsét, tartós eszközökkel. Mi sokban hagyatkozunk az improvizációra; de mi rögtönzők is vagyunk. A rögtönzés az élet adottsága és önmaga köré kiterjedt élet; nem szabad szégyenkezünk miatta. [...] Emellé jön még egy hagyományos adottság: a hadseregünk adottsága, hogy akármilyen föld népével képes együtt élni, mint ahogy maga is mindenféle föld népéből lett összegyúrva. A nyelvüket beszélni nem minden, mégis igen sok; még más is társul hozzá, a szív egyfajta nagylelkűsége és valami alig meghatározható, ami a népek együttélésében nagy súllyal esik latba: tapintat. Nekünk a németeknél több adatott abból, hogy megférjünk másokkal. [...] Itt egy évszázados hagyomány áll fenn, amely vérré vált bennünk.”⁵⁶

A Hoffmannsthal által leírt kulturális gyakorlat, amellyel az idegenségtagpasztalat kezelhető, egyfajta „nemzeti-kulturális érzékenységet”⁵⁷ mutat, amellyel az osztrák-magyar hadsereg rendelkezett. Minthogy a hadsereg a Monarchia egész társadalmát szimbolizálja, ez a tulajdonság rávetül az egész osztrák „nemzetre”, a birodalmi németiség azonban nem rendelkezik ezzel a vonással.

4. Orientálódási stratégiák az időben – Új elképzelések az egyénről és a közösségről a konzervatív filozófia alapján

Hoffmannsthal kultúramodelljének fent említett elemei és ezek kölcsönös kapcsolódási pontjai felfedték a birodalom legitimációjára irányuló érveit. A *Krieg und Kultur* (Háború és kultúra) című 1915-ös esszében ezen érvek repertoárja tovább bővül:

„Tehát amíg a többi, zárt nemzetállam úgy vélekedhet, hogy Európa fogalma háttérbe szorítható, és szilárdan kitart az önelégültség mellett, addig ez az én országomban teljesen lehetetlen. Ausztria missziója, amiben hiszek és amiért a népeink a magyar néppel egyesülve iszonyatos véráldozatot hoznak

⁵⁵ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 421.

⁵⁶ Uo. 427.

⁵⁷ Kucher, P-H.: Hugo von Hoffmannsthals Kriegsziel-Notizen i. m. 34.

ezekben a hónapokban, egy európai misszió [...] Ausztriának mindenkinél nagyobb szüksége van Európára – ő maga is Európa kicsiben.”⁵⁸

A szöveghely a fent bemutatott „nemzeti-kulturális érzékenységgel” kapcsolatban utal a Monarchia mint államszervezet speciális képességére is a kultúra új funkcióinak és új individuális érzékelésmódok közvetítésében. A felajánlott új kultúraalkotó-elemek valójában nem nevezhetők újnak, minthogy Hoffmannsthal a gondolatmenetét a konzervativizmus filozófiájára alapozta. Konzervatív filozófia alatt a konzervativizmust mint gondolkodásmódot értem, amelynek tartalma egy előzetesen adott, tudatosan választott rend megőrzéséből és helyreállításából áll.⁵⁹ Hoffmannsthal a háború utáni évek írásaiban is felhasználta a konzervatív gondolkodásmódot mint a politika feletti világnézetet, amelynek alapelve a kapcsolódás (*Bindung*).⁶⁰ Így érintkezik a heterogén közép-európai térség kultúrája és az egész európai kultúra Hoffmannsthal kultúramodelljében. A következőkben egy rövid kitekintés után Hoffmannsthal háború előtti modernségkritikájára térek ki, azokra a kulturális jelenségekre, amelyekkel szemben csatasorba állította konzervatív érveit.

A társadalmi kérdésekkel kapcsolatos elkötelezettségének megfelelően Hoffmannsthal az életidegen esztéticizmus ellen fordult, amely nem volt képes stratégiákat kínálni az ábrázolt tartalom praktikus felhasználására. Emellett ostromozta az esztéticizmus múltorientáltságát is.⁶¹ Úgy vélte, az esztéticista művész „belebolondult a művészet által közvetített, stilizált múltba.”⁶² Ebből a szempontból nézve nyilvánvalónak tűnik, hogy Hoffmannsthal erősen szkeptikus álláspontot képviselt a historizmussal szemben. Hiányolta az összekötő elemeket a historizmus által közvetített történelemfelfogásban, amely össze tudná kapcsolni a történelem rendjét a szemlélő egyénnel.⁶³

A háború előtt még csak kritikus megállapításokkal lépett fel, megoldásokat azonban még nem tudott ajánlani. A háborúban azonban annak reális lehetőségét látta, hogy a kulturális tevékenység fellazult rendjének segítségével megváltozzon az egész kultúra szerkezete. Az 1915-ből származó *Krieg und*

⁵⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 417.

⁵⁹ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 7.

⁶⁰ Vö. Detlev W. Schumann: Gedanken zur Hoffmannsthals Begriff der ‚Konservativen Revolution‘, PMLA 54. (1939) 3. sz. 853–899. 854.

⁶¹ Vö. Hoffmannsthal-Handbuch. Leben–Werk–Wirkung. Hrsg.: Mathias Mayer – Julian Werlitz. Stuttgart. 2016. 29.

⁶² Hoffmannsthal, v. H.: SW XXXII. 140. Idézi Mayer, M. – Werlitz, J.: Hoffmannsthal Handbuch i. m. 29.

⁶³ Vö. uo. 6–7.

Kultur (Háború és kultúra) című szövegben ezt a következő módon részletezte: „Úgy tűnik, hogy erre a háborúra, mint mindig, mindegyikre, ha véget ér, a szellem új irányultsága fog következni nálunk és egész Európában.”⁶⁴ Ebben az időszakban már képes megoldási stratégiákat felmutatni. E célból kutatott a nagy integratív történelmi figurák után,⁶⁵ mint Jenő herceg, Mária Terézia vagy Franz Grillparzer, hogy lehetővé tegye az idősíkok egymásba olvadását a befogadói érzékelésben.

A legégetőbb problémának Hoffmannsthal a tradíció hiányát látta, amely már a háború előtti érában jelentkezett. A historizmus nem volt alkalmas az irodalom, a művészet és a társadalom hagyományainak életben tartására, mert csak konzerváló megőrzési módszerekkel rendelkezett.⁶⁶ Ennek következtében feledésbe merültek a kulturális cselekvés gyakorlati stratégiái, míg muzeális értékeként megmaradtak egy egykori hagyomány stilizált töredékei. Ez az állapot azzal a veszéllyel fenyegeti az egyént, hogy elveszíti a kapcsolódását a saját történelmi idejével, amelyben él. A konzervatív gondolkodásmód szerint az egyént a történelmi kontinuitás stabilizálja a saját korszakában.⁶⁷ Magát egy egyén fölötti időbeli folyamat részeként szemlélve képessé válik a tudatos jelenlétre és cselekvésre a saját történelmi idejében. Amikor Hoffmannsthal a háború előtt a történelmi kontinuitástudat hiányáról beszélt, valójában az egyén saját idejében való tudatos jelenlétének a hiányos stratégiáit illeti kritikával.⁶⁸

A háború alatt Hoffmannsthalnak az időben való tudatos jelenlét hiányát illető kritikája kultúrkritikává alakult.⁶⁹ A költő figyelme az individuális perspektíváról Európa kulturális praxisa felé fordult. Hoffmannsthal háborút legitimáló törekvéseiben (ahogyan Barbara Beßlich nevezi) feltűnő, hogy a költő a legtöbb esetben lemond az ellenségkép megalkotásáról.⁷⁰ Az általa felhasznált ellenségképek a barbarizmus nemzetközi diskurzusához kapcsolódnak. Ezt a diskurzuselemet a legtöbb esetben a törökvesztről szóló esszéibe ágyazta be, és analógiát képzett a barbár törökök és az oroszok között,⁷¹ ahogyan a *Wir Österreicher und Deutschland (Mi, osztrákok és Németország)* című szövegben olvasható: „a közép-európai erők grandiózus összefogása az ázsiai ellenséggel

⁶⁴ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 418.

⁶⁵ Vö. Hoffmannsthal-Handbuch i. m. 7.

⁶⁶ Vö. Le Rider, J.: Hugo von Hoffmannsthal i. m. 253.

⁶⁷ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 23–24.

⁶⁸ Vö. uo. 25.

⁶⁹ Vö. uo. 66.

⁷⁰ Vö. uo. 84.

⁷¹ Vö. Csáky, M.: Das Gedächtnis Zentraleuropas i. m. 308.

szemben már sosem tudna olyan formát ölteni, mint amit Jenő hercegtől Radetzky-n át a mai napig megőrzött.”⁷² Ez az ellenségkép azonban csak a birodalmat legitimálni kívánó szövegekben jelenik meg, minthogy a keletről jövő ellenség visszaszorítása a Habsburg Monarchia történeti szerepei közé tartozott. Az egész európai kultúrközösséget érintő szövegeiben Hoffmannsthal a háborút szellemi, kulturális és társadalmi paradigmaváltásként azonosította, amelynek jelentősége a háború előtti éra kulturális és társadalmi kríziseinek meghaladásában állt.⁷³

Hogyan képzelte el Hoffmannsthal a tudatos jelenlét egyéni és kollektív gyakorlatának változását? Az 1917-ben *Die Idee Europa* (Az európai eszme) című beszédéhez készített jegyzeteiből mindez jól kiolvasható:

„Egy új európai eszme: új valóság. Nem utópia, nem konföderáció, nem folyamatos tanácskozás, habár mindezek hozzátársulhatnak, – hanem egy új európai én, az én megváltozott viszonya a jelenléthez, a pénzhez. Az állam szocializálása: az 1830-as tendenciák megvalósítása most.”⁷⁴

Ennél a szöveghelynél a kulturális tevékenység újrafunkcionalizálásának két célcsoportja jelenik meg. Egyrészt Hoffmannsthal hangsúlyozza a háború előtti éra individualista modelljének meghaladása iránti igényét. Mint ahogy már a hadsereg-szimbólum és az egységes irodalmi nyilvánosság létrejöttébe vetett hit kapcsán szóltunk róla,⁷⁵ Hoffmannsthal az én egyén feletti érzékelésmódját hirdette. Az egyéni élet kiteljesedését csupán egy szociális egész részeként tudta elképzelni.⁷⁶ Másrészt egy modernség előtti rend restaurációját hirdette a háború után, ugyan nem egy politikai tartalmú restauráció értelmében, hanem a modernség előtti államalakulat szociális szerkezete tekintetében.⁷⁷ Példaként ismét a Német-római Birodalom hozható fel egységesítő, heterogén, individualizmus előtti szociális struktúrájával, amelynek utódállama, az Osztrák-Magyar Monarchia annak konzervált alapelveit ismét közvetíteni tudja Európa felé: „Nekünk, két római birodalom földjén élő németeknek, szlávoknak, latinoknak, egy közös sors és örökség hordozóiul kiválasztottaknak, – nekünk valóban Európa a bolygó alapszíne.”⁷⁸

⁷² Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 393.

⁷³ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 84–85.

⁷⁴ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 52.

⁷⁵ Vö. 19. lábjegyzet.

⁷⁶ Vö. Rudolph, H.: Kulturkritik und konservative Revolution i. m. 176.

⁷⁷ Vö. uo. 169–170.

⁷⁸ Hoffmannsthal, v. H.: Reden und Aufsätze i. m. 54.

Hogy meg tudjuk érteni a modernség előtti rend jelentését Hoffmannsthal gondolatmenetében, részletesebben kell tárgyalnunk a költő történelemfelfogását és az időhöz való viszonyát. A *Wir Österreicher und Deutschland* (Mi, osztrákok és Németország) című esszé egy szöveghelyén felismerhetőek történelemfelfogásának kulcsmozzanatai: „Ausztia teljes léte feltárul, ha az ember eleven pillantással az egész német történelmet jelenként fogja fel. A germán betelepülők merészsége és veszedelmessége a helybeli szláv nép felett: ez a mai politikai jelenünk a Birodalmi Tanácsban és a tartományi gyűlésen.”⁷⁹ Ez a történelemfogalom egybevág Jörn Rüsen történelemfelfogásával mint értelemkonceptió (*Sinnkonzept*). Rüsen értelemkonceptió alatt „az élet és a tapasztalás világának egy plauzibilis, megbízhatóan hiteles és reflektált jelentéssz összefüggését” érti: „arra szolgál, hogy magyarázza a világot, előirányozzon, építse az identitást és a cselekvést célorientált módon irányítsa.”⁸⁰ Az értelemkonceptiók ennek megfelelően a gyakorlatban kerülnek alkalmazásra, jövő- és célorientáltak.⁸¹ Hoffmannsthal történelemfelfogása ennek megfelelően pragmatikus irányultságú. Teljes mértékben kihasználta a történelmi emlékezet visszatekintő jellegét annak érdekében,⁸² hogy alkalmas kontextusokat teremtsen a korabeli jelen történelmi eseményei köré. Rüsen definíciója szerint a kontextusok alkalmasak arra, hogy biztosítsák a folyamatosság érzetét múlt és jelen között. A kontextusok a múlt eseményeinek eredményei, „amelyek a jelen életkörülményekbe torkollnak.” Képesek inspirálni a múlt eseményeivel és korszakaival kapcsolatos értelemalkotást és erősíteni a történelmi tudatot.⁸³

Hogyan függ azonban össze Hoffmannsthal pragmatikus történelemfelfogása a konzervatív gondolkodásmódjával? Hogy felismerjük a kapcsolatot, fel kell tennünk a kérdést, hogyan képzelte el a költő a történelem szerkezetét. A modernség előtti időfelfogás, amelyet ő egy ideális történelmi tudat feltételeként fogalmazott meg, körkörös rendben képzelte el az időt. Ezért alkalmazott analógiákat a modernség előtti történelemírás, hogy párhuzamba állítsa a történelmi eseményeket, minthogy a körkörös időfelfogás lehetővé tette a strukturális ismétlődéseket a rendszerben.⁸⁴ Hogy analógiákat tudjon felmutatni, az adott történelmi narratívának szüksége van megfelelő számú

⁷⁹ Uo. 392.

⁸⁰ Jörn Rüsen: *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*. Bécs–Köln–Weimar 2013. 99.

⁸¹ Vö. uo. 100.

⁸² Vö. Csáky, M.: *Das Gedächtnis Zentraleuropas* i. m. 85.

⁸³ Rüsen, J.: *Historik* i. m. 87.

⁸⁴ Vö. Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest 2003. 175.

strukturális feltételre technikai, gazdasági, társadalmi hasonlóságokként. A modern korban azt kell látnunk, hogy éppen ezek a strukturális feltételek mentek keresztül a legnagyobb változáson. A struktúrák maguk is időbelivé váltak. Ettől a ponttól kezdődően nyer teret a későbbi historizmus történelemfelfogása, tehát a történelmi események egyszerűségének elképzelése. Ebből pedig szükségszerűen hiányzik a történelmi hagyományok kreatív felhasználása és a történelmi események példázatjellege, ahogyan azt Hoffmannsthal a historizmus-kritikájában összefoglalta.⁸⁵

Ezen jellemzők alapján Hoffmannsthal történelemfelfogása egy modernség előtti időfelfogást jelenít meg. Adódik a kérdés, mennyiben tekinthető ilyen háttérrel anakronisztikusnak a költő történelemfelfogása. A válasz a konzervativizmus természetéből fakad. A konzervatív gondolkodásmód az örök struktúrákat kutatja a földi életben, hogy ezeket védelmezze vagy helyreállítsa.⁸⁶ Tehát nem *anakronisztikus* jellegű, hanem *akronisztikus*, időn túli. Hoffmannsthal korai műveiben, legfőképp a verseiben felismerhető a törekvés, hogy a művészi teljesítmény által kapcsolatot létesítsen a pillanatnyi és az örök között.⁸⁷ Ennek megfelelően az anakronisztikus elemeket Hoffmannsthal háborús publicisztikájában az érvelés eszközeiként kell figyelembe vennünk.

Hoffmannsthal kultúramodelljének hiányossága abban áll, hogy nem számolt a történelemfelfogása feltételeinek a megváltozásával, illetve a Monarchia nemzetiségeinek nacionalista törekvéseivel. A költő háborús publicisztikai tevékenysége a híres prágai élmény következtében a végéhez ért. 1917 nyarán tett prágai látogatása során fel kellett ismernie, hogy a csehek harsány nacionalizmusa mögött egy önálló, egységesként felfogott kulturális szerkezet áll, habár ő Csehországot a Monarchia társadalmi-kulturális egységének részeként igyekezett pozicionálni.⁸⁸ Ezzel a felismeréssel ért véget Hoffmannsthal publicisztikai tevékenysége a háború alatt.

Habár a kultúramodell ilyenformán torzóban maradt, annak ideológiai elemei tovább fejlődtek Hoffmannsthal háború utáni esszéiben, de legfőképpen a szépirodalmi szövegeiben⁸⁹ váltak hangsúlyossá, egyúttal kaptak új funkciót az életmű kései szakaszában.

⁸⁵ Vö. uo. 176.

⁸⁶ Vö. Schumann, D. W.: Gedanken i. m. 885.

⁸⁷ Vö. uo. 891.

⁸⁸ Vö. Rispoli, M.: Hoffmannsthal und die Kunst des Lesens i. m. 271.

⁸⁹ Vö. uo. 272–273.